

BARBARA POZNAŃSKA

KLASY POSIADAJĄCE — BURŻUAZJA I ZIEMIAŃSTWO — WOBEC PRZEWROTU MAJOWEGO 1926 R. I JEGO KONSEKWENCJI POLITYCZNYCH I SPOŁECZNYCH

Konsekwencje polityczne i ekonomiczno-społeczne przewrotu majowego, dokonanego przez piłsudczyków przy aktywnym poparciu klasy robotniczej, inteligencji oraz mieszczańskich partii mniejszości narodowych, były przedmiotem licznych polemik i kontrowersji w polskiej historiografii. Krytycznej oceny wymaga także problem stanowiska klas posiadających — burżuazji i ziemiaństwa — wobec przewrotu i jego skutków. Dla zrozumienia zmian, jakie zaszły w postawie tych klas wobec J. Piłsudskiego i nowej warstwy rządzącej po przewrocie majowym wypadnie cofnąć się do lat sprzed 1926 roku.

W okresie rządów parlamentarnych elita władzy miała określony charakter ze względu na swoje pochodzenie społeczne, a mianowicie inteligencjo-ziemiańsko-mieszczański, mimo dość znacznego udziału w niej przywódców stronnictw ludowych¹. Stanowiła ją grupa ludzi ściśle związana z „warstwą oświeconą” ówczesnego społeczeństwa, skupiona wokół ośrodka centralnego, choć wchodzili do niej także ludzie ze wszystkich zaborów².

Część elity władzy, posiadająca dość znaczną niezależność materialną, otrzymywała przed przewrotem od sfer gospodarczych II Rzeczypospolitej — burżuazji i ziemiaństwa — pokaźne fundusze. Znane jest poparcie polityczne i finansowe Związku Ziemiaków, a także niektórych większych banków — Banku Handlowego w Warszawie, organizacji przemysłowców z Lewiatanem na czele, burżuazji ewangelickiej — udzielone w wyborach do Sejmu i Senatu w 1922 r. blokowi prawicy³. Program tego bloku wyrażał interesy przemysłowców, obszarników i wielkiej finansjery. Na liście zjednoczonej prawicy i Centrum w 1922 r. znajdowały się nazwiska m. in. Bogusława Hersego — właściciela znanego domu mody w Warszawie i prezesa Stowarzyszenia Kupców Polskich — czy związanego z wielkim kapitałem Stefana Przanowskiego — ministra

¹ Por. uwagi na ten temat (w:) J. Żarnowski, *Społeczeństwo II Rzeczypospolitej 1918–1939*. Warszawa 1974, s. 301–305, i L. Hass, *Z socjalnych źródeł przewrotu majowego*. «Kwartalnik Historyczny» 1970, nr 2, s. 368–391; por. też M. Rataj, *Pamiętniki 1918–1927*. Warszawa 1965.

² Żarnowski, *op. cit.*, s. 302 i 304.

³ Por. J. J. Terej, *Idee, mity i realia. Szkice do dziejów Narodowej Demokracji*. Warszawa 1971, s. 101, i J. Holzer, *Powstanie Lewiatana*. «Zeszyty Historyczne UW» t. II. Warszawa 1961, gdzie autor przytacza informację, że Bank Handlowy w Warszawie wyasygnował na akcję wyborczą dla prawicy w 1922 r. sumę 30 mln. marek na rzecz listy Centrowej Unii. Por. też *Okólniki Ziemiaków 1926–1928 z akt Ordynacji Zamoyskiej*. «Dzieje Najnowsze» 1970, nr 3, s. 199–205.

przemysłu i handlu oraz dyrektora znanej spółki akcyjnej Fabryk Metalowych Norblin, Bracia Buch i T. Werner. W Bloku Mniejszości Narodowomieszczaństwa. Jej czołowym kandydatem był znany przywódca syjonistyczny, Izaak Grünbaum, drugim reprezentantem żydowskiej ortodoksyjnej burżuazji był Elias Kirszbraun. Część sfer finansowych i niektóre grupy wielkoburżuazyjne, dostrzegając niezdolność endecji do wyrowadzenia kraju ze skomplikowanej sytuacji wewnętrznej i zapewnienia stabilizacji społecznej i politycznej, zaczęły odwracać się od obozu prawicy. Wielką burżuazję protestancką, a także zasymilowaną burżuazję pochodzenia żydowskiego odpychał lansowany przez prawicę stereotyp „Polak-katolik” i demagogia obliczona na drobnomieszczańską klientelę wyborczą. Te odłamy burżuazji nie miały jednak szans zdobycia masowego zaplecza i wywierania znaczącego wpływu na politykę państwową⁴.

Rozwój sytuacji wewnętrznej kraju — inflacja i towarzyszące jej zjawiska w postaci wzrostu napięć społecznych — przyniosły pewne rozczarowanie części burżuazji i związanych z nią grup inteligencji do obozu prawicowego. Podejmowane w wyborach przedmajowych próby usamodzielnienia politycznego niektórych grup burżuazji czy drobnomieszczaństwa, wyrażające się w wystąpieniu z odrębną listą, kończyły się fiaskiem i nie znalazły poparcia w szerszych jej kołach. W obozie prawicowym nie istniały jeszcze w tym okresie ośrodki, które potrafiłyby skutecznie przeciwstawić się endecji i przeciągnąć na swoją stronę większą liczbę zwolenników bloku nacjonalistyczno-klerykalnego.

Już w okresie przed majem kształtowały się zalążki nowej elity władzy, która miała objąć rządy po 1926 r. Skupiała się ona wokół J. Piłsudskiego w wojsku i poza wojskiem⁵. Struktura i podłoże społeczne obozu rządzącego w Polsce po 1926 r. miały inny charakter aniżeli w okresie rządów parlamentarnych, kiedy to w dostępie do elity warstwy rządzącej — jak już podkreślaliśmy — miały przewagę koła inteligentkie, burżuazyjno-mieszczańskie i ziemiańskie. Po przewrocie majowym elitą władzy stała się grupa kierownicza jednego obozu politycznego o specyficznym składzie i tradycjach⁶. Powstała po przewrocie majowym nowa warstwa rządząca składała się częściowo z dawnych legionistów i tzw. „nowych piłsudczyków”, których podstawowy trzon stanowili posiadacze kierowniczych stanowisk w wojsku, w administracji i w zetatyzowanej gospodarce⁷. Sanacyjna warstwa rządząca rekrutowała się w znacznym stopniu z inteligencji czy półinteligencji urzędniczej, z drobnomieszczaństwa czy grup do niego zbliżonych, a także w pewnej mierze z klas posiadających⁸. Znaczny udział w tej warstwie miało także ziemianstwo. Obok niej istniały także różne związane z sanacją grupy nacisku, z któ-

⁴ Hass, *op. cit.*, s. 379–381.

⁵ Żarnowski, *op. cit.*, s. 304.

⁶ Żarnowski, *Struktura i podłoże społeczne obozu rządowego w Polsce w l. 1926–1939*, «Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914–1939, X, 1966, s. 67–83 (dalej NDP); por. także H. Jabłoński, *Z dziejów obozu legionowo-peowiaczkiego*. «Dzieje Najnowsze» t. I, 1947, nr I, s. 1–21.

⁷ Żarnowski, *Struktura i podłoże obozu rządowego* [...], s. 67–69; tenże, *Społeczeństwo II Rzeczypospolitej 1918–1939*, s. 308–309. Autor zauważa, że kariera w ramach tej warstwy była atrakcyjna przede wszystkim dla szerokich warstw inteligentkich i mieszczańskich. Klasy „niższe” nie miały szans zdobycia odpowiedniego wykształcenia, a bogatej elity nie pociągała kariera urzędnicza, choćby na wyższych szczeblach.

⁸ Żarnowski, *Społeczeństwo II Rzeczypospolitej 1918–1939*, s. 307–308.

rych jedną stanowiły sfery gospodarcze, a więc przedstawiciele wielkiego przemysłu, handlu i finansów, w części swej pochodzenia żydowskiego, które trudno byłoby zaliczyć bezpośrednio do warstwy rządzącej⁹.

Nowa pod względem składu i charakteru warstwa rządząca szukała kontaktu z klasami posiadającymi, zwłaszcza z ziemiaństwem i bogatą burżuazją. Wejście do rządu przedstawiciele kół ziemiańskich — Aleksandra Meysztowicza jako ministra sprawiedliwości i Karola Niezabytowskiego jako ministra rolnictwa — oraz zaangażowanie się Lewiatana po stronie nowego rządu spotkało się z wyraźnymi zastrzeżeniami socjalistów i całej lewicy parlamentarnej. Związki warstwy rządzącej z klasami posiadającymi wyrażały się w bezpośredniej współpracy na polu gospodarczym, ale także w przejmowaniu przez nią cech stylu życia i sposobu myślenia tych klas, choć w części wyszła ona z zupełnie innych środowisk społecznych. Ale także wielu kierowniczych działaczy obozu rządowego wywodziło się z ziemiaństwa¹⁰. Obóz rządowy dążył do rozszerzenia swych wpływów w różnych środowiskach społecznych i do wyrwania opozycji prawicowej części jej klienteli. Podjął on próby stworzenia własnej bazy społecznej. Wymownym dowodem dążeń do nawiązania przez obóz rządowy kontaktów z wielkim przemysłem były prowadzone już w czerwcu 1926 r. (8 czerwca) przez K. Bartla rozmowy z przedstawicielami Lewiatana, wśród których znajdowali się A. Zaleski, prof. W. Markowski, S. Jurkiewicz, Cz. Klarner i czołowa postać świata finansjery — A. Wierzbicki, prezes tej organizacji, w sprawie współpracy w dziedzinie polityki gospodarczej¹¹. Wynikiem tych rozmów była deklaracja Lewiatana z 1927 r., stanowiąca wyraz opowiedzenia się sfer gospodarczych za obozem rządowym. W nowych układach politycznych i w okersie pomysłnej koniunktury gospodarczej lat 1926–1929 część wielkiej burżuazji z Lewiatanem na czele przeszła spod wpływów endecji do obozu rządowego. W skład powstałego w 1928 r. BBWR obok organizacji inteligencko-mieszczańskich weszli konserwatyści i przedstawiciele sfer gospodarczych, a także konserwatywne ugrupowania mniejszości narodowych (m. in. Związki Kupców — E. Kirszbraun — i ortodoksi)¹².

„Szalę zwycięstwa na stronę marszałka Piłsudskiego przechyliły te siły społeczne, które z odejściem Wojciechowskiego i Witosa wiązały nadzieję na odsunięcie od władzy sfer ziemiańsko-kapitalistycznych, a tymczasem właśnie te sfery po przewrocie majowym stały się podstawą i oparciem dla rządów marszałka Piłsudskiego i jego pułkowników” — pisał w swych wspomnieniach Henryk Compte, będący adiutantem w Belwederze przy prezydencie S. Wojciechowskim, a potem na Zamku za prezydentury I. Mościckiego¹³.

A. Jaroszewicz, jedna z barwniejszych postaci świata finansjery II Rzeczypospolitej, wspomina w swym pamiętniku, że po zamachu majowym Walery Sławek zaproponował mu objęcie urzędu Ministra Skarbu w majowym rządzie. Sławek powołał się na słowa Marszałka, który miał podobno powiedzieć, że potrzebni mu są na stanowisku Ministra Skarbu tacy ludzie, jak Jaroszewicz, ponieważ w ich kasie pancерnej można

⁹ *Ibidem*, s. 308.

¹⁰ Por. Z. Nałkowska, *Węzły życia*. Warszawa 1950.

¹¹ Żarnowski, *Struktura i podłoże społeczne* [...], s. 69.

¹² *Ibidem*, s. 71.

¹³ H. Compte, *Zwierzenia adiutanta w Belwederze i na Zamku*. Warszawa 1975, s. 162.

znaleźć albo milion dolarów, albo pustą butelkę po wypitym szampanie. Jaroszewicz oświadczył, że mógłby się na to zdecydować, gdyby dano mu dyktaturę finansową przynajmniej na pięć lat. Zdając sobie sprawę, że w istniejącej strukturze państwowej warunek ten jest nierealny — odmówił¹⁴.

Na posiedzeniu Rady Lewiatana w dniu 25 czerwca 1926 r. wysunięto pod adresem ministra przemysłu i handlu, E. Kwiatkowskiego, postulaty burżuazji w zakresie polityki gospodarczej¹⁵.

A. Wierzbicki był rzecznikiem włączenia wszystkich sił społecznych do realizacji programu odrodzenia gospodarczego i ułożenia stosunków między sferami gospodarczymi a rządem na płaszczyźnie wzajemnego popierania wysiłków twórczych w kierunku uzdrowienia gospodarki¹⁶.

Postulaty wielkiej burżuazji w sprawach polityki gospodarczej rządu dotyczyły takich istotnych dla niej spraw, jak¹⁷:

- preferencja dla kapitału narodowego,
- zagadnienia z dziedziny polityki socjalnej,
- rozwój rolnictwa oparty o koniunkturę światową,
- zasady rentowności przedsiębiorstw (wchodziły tu w grę sprawy reorganizacji i ulepszenia metod produkcji i wykorzystania w pełni ich zdolności wytwórczych),
- organizacja zrzesseń przemysłowych,
- oszczędności budżetowe,
- sprawy reglamentacji przywożonych towarów,
- a także sprawy zniesienia krępującej życie gospodarcze zasady rozproszenia odpowiedzialności pomiędzy szereg resortów rządowych i zasady kolegialności wszelkich decyzji.

Sfery gospodarcze postulowały zasadę samodzielnego decydowania ministrów przy czynnym udziale własnych przedstawicieli.

Istotną sprawą wysuwaną przez wielką burżuazję w rozmowach prowadzonych z rządem była konieczność bliższych jego kontaktów z życiem gospodarczym poprzez konsultowanie projektów nowych ustaw z przedstawicielami sfer gospodarczych. Przy Ministerstwie Przemysłu i Handlu zostało powołanych do życia szereg komitetów doradczych z udziałem burżuazji w celu realizacji stałej z nią współpracy. Przedstawiciele wielkiego przemysłu i handlu wzywani byli niejednokrotnie przez rząd jako eksperci do wypowiadania swoich opinii w różnych istotnych sprawach gospodarczych.

Burżuazja zmierzała do dalszego rozwoju współpracy między rządem a sferami gospodarczymi. Wysuwała pod adresem ministra E. Kwiatkowskiego postulat, aby podjął się w tej dziedzinie roli łącznika i aby za pośrednictwem ministra przemysłu i handlu sfery gospodarcze mogły brać czynny udział w rozstrzyganiu spraw związanych z polityką gospodarczą i społeczną¹⁸. Wyrażała nadzieję, że program pomajowego rządu w sferze gospodarczej wyzwoli nowe siły twórcze i będzie punktem zwrotnym w życiu naszego kraju.

Po przewrocie majowym sfery gospodarcze stały się wpływową grupą nacisku. W okresie koniunktury gospodarczej lat 1926—1929 sprzecznosci

¹⁴ A. Jaroszewicz, *Libretto finansisty*. Warszawa 1968, s. 175—176.

¹⁵ Por. «Przegląd Gospodarczy» r. VII, z 1 VII 1926 r., z. 13, s. 625—641.

¹⁶ *Ibidem*, s. 626.

¹⁷ *Ibidem*, s. 626—630.

¹⁸ *Ibidem*, s. 631.

w łonie obozu rządzącego w sprawach polityki gospodarczej nie były zbyt silne. Zaostrzyły się one znacznie w okresie kryzysu początku lat trzydziestych, kiedy to rząd był zmuszony do lawirowania między żądaniami Lewiatana a postulatami wysuwanymi przez klasę robotniczą, groźnymi, w razie ich niezrealizowania, w swych konsekwencjach. Rząd szedł więc na pewne ustępstwa wobec Lewiatana, upatrując w postulatach sfer gospodarczych jakąś próbę wyjścia z kryzysu. Program Lewiatana w dziedzinie ekonomicznej w okresie rządów sanacyjnych do 1936 r. pokrywał się w głównych sprawach z praktyką polityki gospodarczej rządu, choć oczywiście nie wszystkie postulaty sfer gospodarczych były realizowane, a wzrastające etatyzm i interwencjonizm państwowy wywoływały ostre sprzeciw części burżuazji¹⁹.

Sfery gospodarcze, a zwłaszcza grupa oligarchii finansowej, widząc proces ograniczania prywatnej bankowości na rzecz zetatyzowanych instytucji kredytowych, wysuwała postulaty zmierzające do energicznej akcji ze strony władz państwowych w kierunku uzdrowienia bankowości²⁰, a także szereg żądań w dziedzinie polityki handlowej. Jednym z nich miało być uproszczenie postępowania celnego. Sfery gospodarcze wysuwały postulat użycia części przeznaczonych na walkę z bezrobociem środków państwowych na poparcie eksportu²¹.

Wiele postulatów burżuazji dotyczyło także współdziałania sfer gospodarczych w kształtowaniu polityki socjalnej, zwłaszcza w zakresie ustawodawstwa pracy. Wielka burżuazja przemysłowa domagała się ograniczenia ingerencji rządu w stosunki między pracodawcami a robotnikami, dopuszczając ją jedynie w wypadkach rzeczywistej konieczności, a także zredukowania części ubezpieczeń socjalnych (np. ustawy o urlopach robotniczych, ubezpieczeniach od choroby czy wypadkach przy pracy)²².

Exposé ministra przemysłu i handlu stanowiące ocenę sytuacji gospodarczej kraju zawierało postulat ścisłej, harmonijnej współpracy rządu ze społeczeństwem, a zwłaszcza z wielkimi organizacjami gospodarczymi burżuazji²³. Sfery gospodarcze ze swej strony wyrażały gotowość podporządkowania się zasadniczym postulatom państwowego programu stabilizacji gospodarczej kraju. Jedynie grupa najzamożniejszej wielkiej burżuazji, związana z górnośląskimi koncernami węglowymi, sprzeciwiła się zdecydowanie polityce rządu w dziedzinie cen i organizacji eksportu.

W październiku 1926 r., K. Bartel, nawiązując do przeprowadzonych w czerwcu rozmów z A. Wierzbickim, oświadczył, że chce zwołać w Prezydium Rady Ministrów naradę gospodarczą, która będzie wstępem do rozpoczęcia stałej współpracy sfer gospodarczych z rządem przez powołanie do życia Komisji Opiniodawczej przy Prezesie Komitetu Ekonomicznego Ministrów²⁴. W Komisji tej mieli zasiadać przedstawiciele głównych organizacji burżuazji w dziedzinie przemysłu, górnictwa, handlu i finansów — Lewiatana, Górnośląskiego Związku Przemysłowców i Górnictwo-Hutniczych i Górnośląskiej Konwencji Węglowej oraz przedstawiciele

¹⁹ M. Drozdowski, *Polityka gospodarcza rządu polskiego 1936–1939*. Warszawa 1963, s. 36–37.

²⁰ «Przegląd Gospodarczy» (op. cit.), s. 634–636.

²¹ *Ibidem*, s. 637.

²² *Ibidem*, s. 637.

²³ *Ibidem*, s. 639–641.

²⁴ Por. A. Wierzbicki, *Fragmety wspomnień*. NDP t. X, 1966, s. 221–234.

najważniejszych działów gospodarki narodowej²⁵. Prezesem Komisji został A. Wierzbicki. Zadaniem jej było opiniowanie projektów rządowych w ostatniej fazie przed decyzją Komitetu Ekonomicznego Ministrów. Komisja miała także występować z własnej inicjatywy z wnioskami dotyczącymi ustawodawstwa gospodarczego i spraw gospodarczo-administracyjnych.

Współpraca obozu rządowego z wielkim przemysłem i finansami, rozpoczęta rozmowami K. Bartla z przedstawicielami Lewiatana, rozwijała się nadal po 1926 r. „Podaliśmy sobie ręce dla współpracy gospodarczej” — pisał A. Wierzbicki. Deklaracja Lewiatana z 1927 roku była wyrazem opowiedzenia się sfer gospodarczych za obozem rządowym²⁶.

W styczniu 1928 r. W. Sławek i K. Bartel wezwali A. Wierzbickiego, by kandydował na liście BBWR. Prezes Lewiatana odmówił wprawdzie, ale zobowiązał wycofać się z działalności politycznej w łonie endecji i zaniechać popierania jej²⁷.

Sfery burżuazyjne i mieszczańskie wdzięczne za to, że „maj okazał się rewolucją bez rewolucyjnych konsekwencji”, oddały, w dużej swej części, w wyborach parlamentarnych 1928 r. swe głosy na BBWR. Także obawy przed wstrząsami politycznymi i towarzyszącymi im reperkusjami w życiu gospodarczo-społecznym w razie klęski piłsudczyków skłoniły niektóre warstwy burżuazji i mieszczaństwa do poparcia obozu rządowego. Proklamacje BBWR dotyczące współpracy w swych ramach obywatele polskich różnych narodowości skłoniły poważny odłam żydowskich klas posiadających do zmiany swej orientacji politycznej. Dążyły one do znalezienia *modus vivendi* z obozem rządzącym. Część sfer gospodarczych, a także burżuazyjnych organizacji mniejszości żydowskiej weszła w skład BBWR, ale nie znalazła już dla siebie miejsca w OZON-ie.

Hasło rzucone przez J. Piłsudskiego po przewrocie „żadnych eksperymentów” uspokoiło sfery gospodarcze i obudziło nadzieję wśród ziemian, zwłaszcza wśród „żubrów” kresowych²⁸. Wilnianie stanęli jedną grupę konserwatywną, która od razu po zamachu majowym opowiedziała się za J. Piłsudskim²⁹. Zamach majowy animował ugrupowania konserwatywne, z którymi nowy rząd nawiązał bliską współpracę. Konserwatyści zgrupowani w Komitecie Zachowawczym wypowiedzieli się za J. Piłsudskim, chociaż zachodziły tu różnice w stanowisku trzech podstawowych nurtów — stańczyków, poznańczyków i „żubrów”³⁰. Współpraca ta obejmowała udział konserwatystów w BBWR oraz późniejsze poparcie dla OZON-u³¹.

²⁵ Skład Komisji Opiniodawczej stanowili: A. Wierzbicki — prezes, I. Mościcki, A. Lewalski — górnośląski przemysł hutniczy, A. Olszewski — Zagłębie węglowe dąbrowskie i krakowskie, S. Surzycki — huty staropolskie, S. Bartoszewicz — zagłębie naftowe, A. Dąbrowski — przemysł drzewny, M. Barciński, S. Laurysiewicz — przemysł włókienniczy, G. Włodek, S. Samulski — przemysł metalowy Wielkopolski, E. Trepka — przemysł chemiczny, E. Natanson — przemysł cukrowniczy i papierniczy, R. Battaglia — przemysł konfekcyjny, T. Epstein — przemysł Małopolski, W. Fajans, H. Kaden — banki, A. Chełmoński, M. Zajdeman — Stowarzyszenie Kupców Polskich, Centrala Kupców Żydowskich, S. Laurysiewicz — z-ca prezesa, E. Rose — sekretarz Komisji.

²⁶ «Przegląd Gospodarczy» 1926, nr 13, 1927, nr 12.

²⁷ Por. Wierzbicki, *Wspomnienia i dokumenty* t. II, s. 1186 i nast., oraz «Przegląd Gospodarczy» 1928, nr I.

²⁸ A. Wierzbicki, *Uwagi o przewrocie majowym*. NDP, t. IX, 1965, s. 205.

²⁹ J. Jaruzelski, *Mackiewicz i konserwatyści*. Warszawa 1976, s. 74.

³⁰ *Ibidem*, s. 103; por. też Żarnowski, *Spółeczeństwo II Rzeczypospolitej 1918-1939*, s. 294.

³¹ Żarnowski, *Struktura i podłoże* [...], s. 69.

Po zamachu majowym większość konserwatystów stołecznych związała się organizacyjnie ze stańczykami, tworząc w czerwcu 1926 r. oddział warszawski Stronnictwa Prawicy Narodowej pod prezesurą Janusza Radziwiłła, który był zaliczany do czołowych osobistości BBWR³². W październiku 1926 r. dwaj konserwatyści zostali mianowani — jak już o tym była mowa — ministrami sprawiedliwości i rolnictwa.

W okresie po zamachu majowym nasiliła się zwłaszcza aktywność wileńskiej grupy konserwatystów. Cat-Mackiewicz pisał w «Słowie», że władza musi odrzucić „cały repertuar parlamentarno-demokratycznych haseł XIX wieku”, że należy ograniczyć zdobycze socjalne, reformy i wydatki na szkolnictwo³³. Uważał on, że okazane J. Piłsudskiemu poparcie prawicy konserwatywnej sprawi, iż zamach majowy nie stanie się zwycięstwem lewicy.

Rząd utrzymywał kontakty z różnymi środowiskami konserwatywnymi. Okazywał ziemiaństwu poparcie zmierzające do odciążenia go, jak i także zamożniejszych warstw burżuazji, od endecji i zadania „ciosu prawicy endeckiej poprzez prawicę konserwatywną”³⁴.

Widoczne wyraźnie po 1926 r. tarcia wewnętrzne w łonie endecji, rosnące wśród części przywódców ruchu sympatie dla faszyzmu, polityka priorytetu interesów warstw drobnomieszczańskich, brak wiary w możliwości stworzenia przez endecję programu stabilizacji gospodarczej — wszystko to sprawiło w praktyce przejście ziemiaństwa do obozu konkurentów endecji, sprawujących po maju rządy w Polsce³⁵. Nacjonalistyczna egzaltacja endecji, walka z Żydami jako panaceum na wszelkie kłopoty i trudności natury społecznej, ekonomicznej i politycznej nie były akceptowane przez ziemiaństwo i przez burżuazję.

Rząd okazywał ziemiaństwu poparcie, a ziemianie zasilali kadry aparatu rządowego, dyplomatycznego i wojskowego³⁶. Tendencje elity piłsudczykowskiej do bliższych związków z ziemiaństwem znajdowały wyraz także w snobistycznym naśladownictwie stylu życia tych sfer, w związkach rodzinnych i środowiskowych części nowej elity z ziemiaństwem, zwłaszcza z ziemiaństwem kresowym. Część ziemiaństwa i sfer przemysłowych, związanych przed majem z obozem narodowym, poparła teraz sanację. Oczywiście nie dotyczyło to całego ziemiaństwa i burżuazji. Endecja zachowała nadal swe wpływy wśród warstw drobnych i średnich ziemian (zwłaszcza w zaborze pruskim). Konserwatywne ziemiaństwo było tylko jedną z grup nacisku wewnątrz obozu rządowego i często dochodziło do ataków części tego środowiska na Ministerstwo Rolnictwa kierowane przez Juliusza Poniatowskiego, w związku z realizacją reformy rolnej, co stanowiło żywotną sprawę dla ziemiaństwa³⁷.

Poważny kryzys zarysowujący się w połowie lat dwudziestych w endecji znalazł, po przewrocie majowym również organizacyjny wyraz w postaci masowego odpływu ziemiaństwa z tego ruchu. O dążeniach obozu rządowego do umocnienia swych wpływów wśród ziemiaństwa świadczyły

³² Jaruzelski, *op. cit.*, s. 105.

³³ «Słowo» z 4 VII 1926 i z 18 VII 1926.

³⁴ Jaruzelski, *op. cit.*, s. 113.

³⁵ Terej, *op. cit.*, s. 134.

³⁶ Terej, *Rzeczywistość i polityka. Ze studiów nad dziejami najnowszymi Narodowej Demokracji*. Warszawa 1971, s. 18–19; Żarnowski, *Spółczesność II Rzeczypospolitej 1918–1939*, s. 294; R. Wapiński, *Endecja na Pomorzu. 1920–1939*. Gdańsk 1966.

³⁷ Żarnowski, *Spółczesność II Rzeczypospolitej 1918–1939*, s. 294.

uroczystości z 25 października 1926 r. w Nieświeżu³⁸, a potem konferencja działaczy stronnictw konserwatywnych z udziałem J. Piłsudskiego w Dzikowie w dniach 14–16 września 1927 r.³⁹ „Nieśwież wszedł do języka jako synonim jaskrawego zwrotu J. Piłsudskiego w prawo”⁴⁰.

Ale arystokracja nawet wtedy, gdy z różnych względów deklarowała w Nieświeżu i Dzikowie swe poparcie dla zwycięskiego reżimu, zawsze starała się zachować wobec niego pewien dystans⁴¹. Problem ten wymaga dokładniejszego zbadania, a teza o zdecydowanym poparciu przewrotu przez arystokrację ziemiańską może ulec jeszcze pewnym modyfikacjom. Wraz z zaostrzającymi się autorytarno-dyktatorskimi metodami rządzenia rosło poparcie udzielane J. Piłsudskiemu przez ziemiaństwo, burżuazję i biurokrację państwową⁴².

Rok 1926 dał szczególną szansę konserwatystom. Janusz Radziwiłł re-lacjonując swe rozmowy z J. Piłsudskim stwierdził, że marszałek „podkreślił konieczność zajęcia przez konserwatystów roli kierowniczej w odbywającej się reorganizacji społeczeństwa”⁴³. Zemiaństwo starało się zająć w elicie władzy miejsce po odsuniętej przez zamach majowy prawicy endeckiej. Atakowało ono E. Kwiatkowskiego i J. Poniatowskiego, gdyż postulat walki z etatyzmem, interwencjonizmem państwowym i reformą rolną stanowił nieodłączny składnik każdego programu różnych nurtów konserwatystów. Cechowała ich — jak stwierdza J. Jaruzelski — zgoda na wolną grę sił ekonomicznych oraz raczej brak zgody na wolną grę sił politycznych w wydaniu parlamentarnym, szacunek do legalizmu, a równocześnie głęboka odraza do zbyt daleko posuniętej ingerencji państwa w stosunki wewnętrzne.

Okres 1926–1935 cechowała bliska współpraca konserwatystów z obozem rządzącym, lojalnie popierali oni oficjalną politykę nowego rządu. Dopiero po śmierci J. Piłsudskiego i po rozpadzie BBWR konserwatyści zaczęli występować znów bardziej samodzielnie⁴⁴. W latach 1928–1930 rzeczywiście wzrosły wpływy obozu piłsudczykowskiego i coraz mocniej nawiązywała się współpraca tego obozu z burżuazją i przedstawicielami zemiaństwa. Później, już po śmierci J. Piłsudskiego, w latach 1935–1936 nastąpiła dekompozycja w łonie obozu rządowego, jego klęska wyborcza w 1935 r. i rozwiązanie BBWR. Do utworzonego w 1937 r. OZON-u zgłosili akces przedstawiciele sfer przemysłowych i handlowych, zrzeszeni w Lewiatanie, a także przedstawiciele zemiaństwa — Rada Naczelna Organizacji Zemiańskich — mimo rezerwy Stronnictwa Zachowawczego⁴⁵.

Program OZN-u łączył hasła piłsudczyków z postulatami nacjonalizmu endeckiego, domagającego się radykalnego ograniczenia wpływów mniejszości narodowych⁴⁶. W 1938 r. nastąpiło przesunięcie wpływów politycz-

³⁸ Jaruzelski, *op. cit.*, s. 118–127.

³⁹ Por. *Protokół konferencji grup konserwatywnych z udziałem przedstawicieli marszałka Piłsudskiego w Dzikowie (14–16 IX 1927)*, oprac. K. Kerstenowa. NDP, t. II, s. 199–215.

⁴⁰ Jaruzelski, *op. cit.*, s. 126.

⁴¹ M. Drozdowski, *Spółczesność, państwo, politycy II Rzeczypospolitej. Szkice i polemiki*. Kraków 1972, s. 198.

⁴² *Ibidem*, s. 199.

⁴³ Por. *Warszawska Informacja Prasowa* (WIP). 1928, s. 141.

⁴⁴ Jaruzelski, *op. cit.*, s. 132–133.

⁴⁵ Żarnowski, *Struktura i podłoże* [...], s. 81; por. też «Przegląd Gospodarczy» 1937, nr 6, i «Czas» z 13 III 1937.

⁴⁶ M. Drozdowski, *Warszawiacy i ich miasto w latach II Rzeczypospolitej*. Warszawa 1973, s. 396.

nych wśród klas posiadających — burżuazji, ziemiaństwa i inteligencji. Część zwolenników endecji opowiedziała się za programem OZN-u, część „liberałów” z dawnego BBWR znalazła się w szeregach klubów demokratycznych, a potem Stronnictwa Demokratycznego.

Wzrost wpływów obozu rządowego nastąpił zwłaszcza w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej. Podłoże społeczne obozu rządowego w latach 1938—1939 stanowiła zbiurokratyzowana warstwa rządząca, przedstawiciele klas posiadających — burżuazji i ziemiaństwa — drobnomieszczaństwo, a także wąskie odłamy innych warstw⁴⁷.

Burżuazja i ziemiaństwo stanowiły bazę społeczną dwóch podstawowych po maju 1926 roku obozów klas posiadających — sanacji i endecji — i tworzyły grupę wywierającą nacisk na politykę gospodarczą, a także w wielu innych zagadnieniach polityki wewnętrznej i zagranicznej panującego reżimu.

ОТНОШЕНИЕ ИМУЩИХ КЛАССОВ — БУРЖУАЗИИ И ДВОРЯНСТВА — К МАЙСКОМУ ПЕРЕВОРОТУ 1926 ГОДА И ЕГО ПОЛИТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

Политические и социально-экономические последствия майского переворота были предметом полемик и споров в польской историографии. Отношение имущих классов — буржуазии и дворянства — к майскому перевороту и его последствиям является существенной проблемой, требующей критической оценки. Внутреннее положение страны накануне 1926 г.: инфляция и рост общественной напряженности вызвали у части буржуазии и связанных с нею групп интеллигенции и мелкой буржуазии разочарование правым лагерем и стремление политически отделиться от него. В период накануне мая формировались зачатки новой элиты власти, которая сплотилась вокруг Ю. Пилсудского. Новая по составу и характеру правящая прослойка искала контактов с буржуазией и дворянством (переговоры К. Бартеля с представителями „Левиатана” в июне 1926 г. по вопросу экономического сотрудничества и декларация „Левиатана” в 1927 г. свидетельствовали о том, что промышленные круги стоят по стороне правительственного лагеря). В 1926—1929 гг. часть крупной буржуазии освободилась от влияния эндеков и перешла в правительственный лагерь. В состав образовавшегося в 1928 г. Беспартийного блока сотрудничества с правительством (ББВР) наряду с интеллигентскими и мелкобуржуазными организациями вошли консерваторы и представители буржуазии, а также консервативные группировки национальных меньшинств. Крупная буржуазия после майского переворота выдвинула требования по вопросам экономической политики правительства, желая влиять на него. Она стремилась упрочить сотрудничество правительства и хозяйственных кругов, которые после майского переворота стали влиятельной группой нажима.

Программа „Левиатана” в экономической области в период санационного правительства до 1936 г. по главным вопросам совпадала с экономической политикой правительства, хотя возрастающий этатизм и государственный интервенционизм вызывали резкие протесты части буржуазии. Требования хозяйственных кругов касались также взаимодействия в области определения социальной политики. Сотрудничество правительственного лагеря с крупной буржуазией и финансовыми кругами началось еще до переворота и развивалось после 1926 г. В поддержке части буржуазии и дворянства правительственного лагеря выражалась их бла-

⁴⁷ Żarnowski, *Struktura i podłoże* [...], s. 81–83.

годарность за то, что майский переворот оказался „революцией без революционных последствий”. Дворяне, а особенно группа виленских консерваторов, сразу же после майского переворота установили тесное сотрудничество с правительством. Стремление правительственного лагеря к укреплению своего влияния среди дворянства выразилось в ходе съезда в Несвеже в 1926 г. и конференции деятелей консервативных партий с участием Ю. Пилсудского в Дзикове в 1927 г.

Часть промышленных кругов и дворянства, связанных до 1926 г. с национальным лагерем, после переворота поддержала санацию. Вместе с усилением авторитарно-диктаторских методов правления росла поддержка, оказываемая Пилсудскому дворянством, буржуазией и государственными чиновниками. После смерти Ю. Пилсудского правительственный лагерь ослабел, потерпел неудачу в выборах 1935 г., а ББВР был распущен. В образовавшийся в 1937 г. Лагерь национального объединения (Обуз Зъєдночєня народового — ОЗОН) вошли представители промышленных и торговых кругов, а также представители дворянства — Главный совет дворянских организаций, несмотря на сдержанное отношение Консервативной партии. Общественной основой правительственного лагеря до второй мировой войны была бюрократическая правящая прослойка, представители имущих классов — буржуазии и дворянства, мелкая буржуазия, а также небольшие группы из других слоев.

Буржуазия и дворянство являлись общественной базой двух главных после мая 1926 г. лагерей имущих классов санации и эндеков и составляли группу, оказывавшую нажим на экономическую политику, а также по многим другим вопросам внутренней и внешней политики господствовавшего режима.

POSITION TAKEN BY THE BOURGEOISIE AND LANDED GENTRY WITH RESPECT TO THE MAY COUP D'ETAT IN 1926 AND ITS POLITICAL AND SOCIAL CONSEQUENCES

The political, economic and social consequences of the May coup d'etat were a subject of many polemics and controversies in the Polish historiography. In fact, the attitude of the propertied classes — the bourgeoisie and landed gentry to May coup and its consequences is an important problem still awaiting criticism. The bourgeoisie and some groups of intelligentsia and petty-bourgeoisie were disillusioned with the rightist camp in view of the home situation before 1926, that is inflation and growing social tensions. There were even some attempts on the part of the bourgeoisie to gain political independence. Already before May 1926 a new élite of power had emerged which gathered around Józef Piłsudski. This ruling class which was new as far as its composition and character are concerned, tried to come into contact with the bourgeoisie and gentry (K. Bartel's talks on economic cooperation with Lewiatan representatives in June 1926, the declaration of the Lewiatan in 1927, all were signs that the industrial circles were coming on the side of the government). In the years 1926–1929 a section of grand bourgeoisie got out of the influence of the National Democracy and passed into the government camp. In 1928 the Non-Party Bloc for Cooperation with the Government (Polish abbrev. BBWR) was set up, composed of organizations of intelligentsia, bourgeoisie, conservatists, and conservative national minority groups. After the May coup the great bourgeoisie made some suggestions concerning the government economic policy which were in fact aimed at exerting an essential influence on this policy. The great bourgeoisie endeavoured to consolidate the cooperation between the

government and those economic circles which after the May coup became a pressure group.

The Lewiatan's economic programme in the period of the Sanacja government up till 1936 was in line with the main points of the government economic policy, although the growing state etatism and interventionism aroused violent protest on the part of some sections of the bourgeoisie. The economic circles put forward some postulates on their participation in the shaping of the government social policy. The collaboration between the government, big industry and financial circles initiated before the coup, was continued after 1926. The support given by the bourgeoisie and gentry to the government was an expression of their gratitude for the fact that May "appeared to be a revolution with no revolutionary consequences." The gentry and especially a group of Vilna conservatists entered upon a close collaboration with the government soon after the May coup. An expression of the government's endeavour to strengthen its influence on the gentry was the congress in Nieświerz in 1926 and the conference of conservative parties' activists in Dzikowo in 1927 in which Józef Piłsudski took part.

A part of industrial circles and the gentry connected with the government camp before 1926 gave their support to the *sanacja* after the coup. As the authoritative and dictatorial methods of government were taking on an ever drastic form, the support given to Piłsudski by the gentry, bourgeoisie and state bureaucracy was growing. After Piłsudski's death, the government camp became decomposed, lost the elections of 1935 and the BBWR was dissolved. In 1937 the Camp of the National Unity was established (Polish abbrev. OZON). It was joined by the representatives of the industrial and commercial circles, and by the gentry — the Chief Council of the Gentry Organizations, in spite of the reserve on the part of the Conservative Party. Before the outbreak of World War II, the social background of the government camp were red-tapey ruling class, representatives of the propertied classes — bourgeoisie and gentry, petty-bourgeoisie as well as narrow sections of other classes.

The bourgeoisie and gentry constituted a social base of the *sanacja* and the *endecja* (National Democracy) which after May 1926 were two main camps of the propertied classes. They formed a group and exerted a pressure on the economic policy and on other issues of the regime's internal and foreign policies.